

# ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE,

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYLET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. I. T.

Megjelen havonként.                      Október 1.                      Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása. Irta: dr. Schilling Lajos. — Könyvismertetés. (Vége.)

## A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása.

Irta: Dr. Schilling Lajos.

Bevezetés.

Rómát királyai kiemelték a fejlődés homályából és a szerény eredetű várost jókora terület központjává, mondhatni fejévé tették. Uralkodásuk jótékony hatású volt: a későbbi világhatalom első alapjait tették le, de egyszersmind népük ez idő alatt oly politikai műveltségre emelkedett, hogy a tárgyalandó korban már önkormányzatra érzett hajlamot magában, sőt erőt is annak keresztülvitelére. Nem kevésbé a kornak e szelleme — mely azon időben általánosnak mondható egész Itáliában — mint önhibájuk úgy elsöpörte a királyokat, hogy emlékük is csak homályosan maradt fenn. A királyság kénytelen volt a szép birtokot örökségképen a köztársaságra hagyni, mint oly intézményre, mely gazdagabb segélyforrásainál fogva képesebb volt amannál a meglevőt tovább fejteni. A kormányformának ezen átalakulását akarom jelen értekezésben tárgyalni. Hogy pedig ezen átalakulást kellőleg méltányolhassuk, szükséges a régi rendszer utolsó képviselőjével Tarquinius Superbussal tüzetesen foglalkozni.

### I. Rész. Hagyományos történelem.

A hagyomány szerint Servius Tullius, a böles király, még biztonságban hitte trónját, midőn veje L. Tarquinius, Tarquinius Priscus fia saját szenvedélyétől és neje nagyravágásától tüzel-

tetve megkísérté Serviust ledönteni s atyja trónját visszaszerezni. A népszerű király ellen először is a senatus azon ifjabb tagjait nyerte meg, kiket atyja emelt új méltóságukba s midőn már elég erősnek hitte magát, egy alkalommal fegyveresek kíséretében a forumra rontott s a királyi székbe ülven hivatá a senatorokat, kik részben előre értesülvén a történeendőkről, részben félelmökben vagy azon hitben, hogy Servius meghalt azonnal megjelentek. Tarquinius a senatorok előtt hosszas beszédben tört ki Servius ellen, őt rabszolgaságból származottnak s bitorlónak czimezvé, ki elnyomta az előkelőket, hogy a tömeget részesítse amazok jogaiban. Servius hallva a történeteket a forumra siet, de midőn jogai védelmére heves vitába ereszkedik a lázadóval, ez mint fiatalabb és erősebb letaszítja őt a curia lépcsőin s majd megöleti őt szolgálival. A senatus helybenhagyja a történeteket és a bitorlót már királynak szóllíthatja neje, a forumra siető Tullia, ki hazamenet nem irtózik atyjának holttestén keresztül hajtatni.<sup>1)</sup>

Tarquinius a törvényes formák mellőzésével erőszak útján jutván trónra erőszakkal tartá fenn magát. Népszerűtetet helyett rettetgetés volt fegyvere.<sup>2)</sup> Mindenekelőtt erős testőrséggel vette magát körül; elnyomott plebeiuszt és patriciuszt egyaránt; Servius törvényeit, melyek a rendeket egyenlő jogokban egyesítették, eltörölte, sőt a táblákat is, melyekre azok irva valának, a forumról bevételvén összetörölte; hogy kiirtson minden közéletet, azt sem engedte meg, hogy a nép a szokásos áldozatokra a városban vagy a vidéken öszszegyűljön, mert így alkalma lett volna a zsarnokság ellen szervezkedni; titkos kémekkel kitudakolta a véleményeket s a gyanusokat kegyetlenül bünteté. Eltörölte a censust és a régi adórendszert hozta be, mely szerint szegény és gazdag egyenlő menyénységgel adózott: mindjárt az első adószedésnél 10 drachmát szedvén fejenként. A plebs már e rendszabály miatt is gyorsan hanyatlott, de még nagyobb nyomásnak tétetett ki Tarquinius roppant építkezései által. Tarquinius ugyanis, míg a patriciusok figyelmét és erejét háborúkra irányzá, a népet nehéz munkára kényszeríté. Kormányának nagyobb fényt adandó, bevégezte az atya által elkezdett vagy tervezett építkezéseket, a vízvezetést, amphitheatrumot, a capitoli-

<sup>1)</sup> Így adja elő Livius *Historiarum libri*. Biponti, 1784. I. 46—48. Halikarnassusi Dionysius *Antiquitates Romanae*, edidit Adolphus Kießling, Lipsiae, 1860—70. IV. 28—39. nem sok eltéréssel Nála: Tarquinius és neje a Servius népszerű intézményeivel elégedetlen patriciusokat lázított fel, a szegényeket megvásárolták s a merényletet egy oly alkalommal vitték ki, midőn a nép a gabona betakarítása végett a mezőkön volt elszéledve.

<sup>2)</sup> Livius I. 49.

umi templomot.<sup>1)</sup> Mindezekért „Superbus“ melléknévvel illették a rómaiak.<sup>2)</sup>

A zsarnokság a háládatosságot nem ösmeri s ha már kiszákmányolta támogatóit, mint elhasznált eszközöket eldobja magától. A patriciusok, kiknek segélyével emelkedett fel, nem kevésbé érezték a zsarnok kezét, mint a plebeiusok. Előbb az ellenpártiakat, majd saját teremtményeit emésztette fel. Pert indított különféle ürügyek alatt Servius hívei ellen, kivégeztette vagy száműzte őket s e téren annál tovább mehetett, mert ugy a magán pereket, mint a közügyeket többé nem nyilvánosan, hanem titkosan, a maga vezetése alatt tárgyalhatta.<sup>3)</sup> úgyhogy nemcsak a valóban gyanusokat, hanem mindazon gazdagokat, kiknek javait óhajtoíta, akadály nélkül íteltette el. A senatorok nagy részét kivégezteté vagy száműzeté, helyükbe nevezett ki ugyan újakat, de lassanként ezeket is megfosztá minden cselekvéstől, a senatus egész hatáskörét magához ragadta.<sup>4)</sup>

Nem kevésbé rossz színben igyekszik a traditio feltüntetni Tarquinius nagy vívmányait a külügyekben; e szerint Látium hegemoniájára csak azért vágyott, hogy annál korlátlanabb úr legyen Rómában; háboruit csak azért folytatta, hogy alattvalóit foglalkoztassa vagy szemüket a nagy eredményekkel kápráztassa. Külpolitikája főként Látiumra volt irányozva s itt főként összeköttetések s az előkelők megnyerése által igyekezett célját elérni. A latin államokban legtekintélyesebb volt Tusculum ura: Octavius Mamilius, ki nemzetségét Telegonusig, Odysseus és Circéig vitte vissza, s ki Tarquiniusnak, miután ez leányát neki adta, leghívebb s leghasznosabb barátja lön. Tarquinius, miután általa összeköttetésbe lépett Látium városaival, remélte, hogy ezen az úton egyesítheti maga alatt egész Látiumot, mi annál kívánatosabb volt, hogy éppen ekkor volt kitörendő a háború a sabinokkal, kik Tullius halála óta vonakodtak Rómának engedelmeskedni. Első lépése volt gyűlésre hívni a Ferentini berekbe Látium fejeit, de csaknem az ellenkezőjét érte el annak, mit óhajtott. Egy nappal ugyanis később jelenvén meg a gyűlésen, mint kitűzetett, az e miatt boszszankodókat Aricia ura Turnus Herdonius nagyon felizgatta, élesen bírálgatva Tarquinius törekvéseit, melyek Látium leigázását célozzák. De nem egy könnyen lehetett őt kijátszani: miután Turnus Herdonius lakására egy megvesztegetett szolga által kardokat csempésztetett be, a gyűlésen bevádoló, hogy éppen ő az,

<sup>1)</sup> Livius I. 49, 55, 56. Dionysius IV. 43, 44

<sup>2)</sup> Livius I. 49. Dionysius IV. 41. *ὑπερήφανος*.

<sup>3)</sup> Livius I. 49. Dionysius IV. 41.

<sup>4)</sup> Liv. I. 49. Dionys. IV. 42.

ki Látium urává akar lenni, s e czélból először is Látium fejedelmeit akarja legyilkoltatni. A cselszövény sikerült; Turnus háza megmotoztatván a gyanú bebizonyultnak látszott s Turnus a fejedelmek által kivégeztetett. Ily nagy szolgálata jutalmául a latinok engedtek Tarquinius felszözlítésának, vezérükké emelték, mindazon jogokkal, melyekkel nagyatyja és Servius birt. A szerződés oszlopokra vésetvén Tarquinius már mint a szövetség feje a Ferentini berekbe gyűjté az özszes latin fegyverfoghatókat s olyképen szervezé őket, hogy ezután sem saját vezérük, sem saját jelvényük alatt nem harcolhattak, hanem beosztatván a római manipulusokba római centuriók alá helyeztettek.<sup>1)</sup>

Tarquinius szövetségre szólította fel a hernikokat és volskokat; utóbbiak közül csak két város: Ecetra és Antium állott a szövetséghez, a hernikok azonban mindnyájan. Az így szövetségben egyesített népek u. m. a rómaiak, latinok, hernikok és a volskok említett töredéke közt az egység és a közösség tudatát az által igyekezett elérni, hogy számukra az Albán hegyen, a szövetséges terület központján, Jupiter Latiaris tiszteletére közös templomot épített. E templomhoz 74 város lakói gyűltek özsze évenkénti áldozatra, vásárra és nemzeti ünnepre, magukkal meghatározott mennyiségű bárányt, sajtot, tejet s más ételnemüket hozván. Ezek voltak az u. n. *feriae latinae*, melyeken az áldozatokat az özsze gyűlt népek közösen végezték, de az elnökség a rómaiakat illette.<sup>2)</sup>

E fontos szövetséget megszilárdítván megkezdette Tarquinius fényes háborúinak sorát. Elpusztítván a szabinok földjeit, hadait Suessa Pometia ellen indítá, mely város híres volt gazdagságáról s épen ezért soknak ingerelte birtokvágyát. Mint hatalmas város hosszasan tudott ellenállni, de végre kiéheztetve bevétetett. A zsákmány mesés volt, a roppant sok ingó vagyon és a készpénz kilencztedede a katonáknak engedtetett. A készpénz oly sok volt, hogy egytizede, melyet a győző a capitoliumi Jupiter templom költségeire szánt 400 talentumot tett.<sup>3)</sup> Tarquinius az új hódítványok biztosítása végett Signiat és Cirocejit alapítja és előbbit Titus, utóbbit Aruns fiának adja.<sup>4)</sup>

Még Suessában időzött a sereg, midőn hírül hozatott, hogy a sabinoknak két serege, melyeknek egyike Eretum, másika Fidenae környékén táborolt, beütött a római területre s a mezőket elpusztítá. Tarquinius serge egy részét Suessánál hagyván

<sup>1)</sup> Liv. I. 49—52. Dionys. IV. 45—48.

<sup>2)</sup> Dionys. IV. 49.

<sup>3)</sup> Dionys. IV. 500 400 talentum 943,048 forint. Liv. I. 53. és 55. 40 talentumra tétetik a capitoliumi templomra szánt özsze.

<sup>4)</sup> Liv. I. 56. Dionys. IV. 63.

másikával a sabinok ellen nyomult és azoknak mindkét sergét tönkre tévén, átvevé a sabinoknak, mint Róma ezutáni adófizetőinek hódolatát. Majd ismét Suessa alá ment honnan aztán egész sergével diadalmasan tért meg Rómába.<sup>1)</sup>

De nem soká pihenhetett, mert megkezdődött a Gabii ellen hét évig folytatott háború. Albának e virágzó gyarmatába Tarquinius kegyetlenségei elől sok római menekült, kik a volskok követei és felajánlott segélye által támogatva, háborúra ingerelték Tarquinius ellen a várost Erre megkezdődtek s változó szerencsével folytak a kisebb-nagyobb ütközetek, mig nem Tarquinius nagyobb szerű ostromot rendezett a város ellen, de ezuttal is sikertelenül. Már fel is akart hagyni szándékával, midőn legifjabb fia, Sextus sikerült cselhez folyamodott. Szinlett viszályt rendezett atyjával, magát nyilvánosan megkorbácsoltatá s ekkor Gabii könyörületéhez fordult, igérve, hogy atya ellen mindenben segítőkjűk lesz. A gabinok hittek szavainak, sőt miután nekik idő folytán hasznos tanácsokkal szolgált, kisebb-nagyobb csatákat nyert a rómaiakon, a város és hadsereg élére emelték. Midőn itt már hatalmasabb lett, mint atya Rómában követe által utóbbihoz kérdést intézett az ezutáni teendők felől. Atya nem merve a követre bizni a fontos titkot, előtte szóltanul sétált kertjében, miközben botjával lecsapdosá a többi közül kinyuló mákfejeket. A fiú megértette a példázatot s különféle ürügyek alatt kivégezteté s száműzeté a hatalmasabb polgárokat s javaikat a szegények közt osztá ki. Így megrontván az egész várost, midőn atya serget vezetett az ellen, fáradság nélkül sikerült ennek kezébe játszani. A polgárság véres boszútól rettegett, szolgaságnál, javai elkobzásánál jobbat nem remélt és ime, Tarquinius senkit sem öletett le, sereget nem vetett ki, hanem gyűlésbe híván a népet, megigérte, hogy alkotmányát visszaállítja, birtokait meghagyja, sőt mindenkinek római polgárjogot ad. E hallatlan kegy által le akarta kötelezni a gabinokat, hogy neki és gyermekeinek megbízható támaszai legyenek. Hogy pedig annál több bizalmat keltsen maga iránt, írott szerződést adott nekik s a szövetségi esküöt letette gyűlésükben. A szerződés pontozatait az áldozatnál leölt barom bőrére irták. miután a bőrt előbb egy fapaizsra feszítették. A régi betűkkel irt okmányt Dionysius korában még őrizték a Deus Fidius Sancus) templomában. Végre Sextust Gabii királyává nevezvén ki, sergét elvezette.<sup>2)</sup>

Háborúit Gabii ellen bevégezvén az aequokkal békét kötött s szövetségét a tuskokkal megújítá.<sup>3)</sup> Majd a város feldi-

<sup>1)</sup> Dionys. IV. 51, 52.

<sup>2)</sup> Liv. I. 53, 54. Dionys. IV. 53—58.

<sup>3)</sup> Liv. I. 55.

szítéséhez fogott. Legnagyobb szerű munkája a capitoliumi templom, melyet még atyja fogadott Jupiternek, Junónak és Minervának, midőn a sabinok ellen harczolt. Helyéül a Tarpeiszikla választatott, hol azonban sok istenségnek lévén kápolnája vagy oltára, előbb ezeket az illető istenségek megkérdezése után el kellett költöztetni. Mindnyájan megegyeztek, kivéve Terminust és Juventast, miért ezek oltárai is belevonattak a templom falai közé, úgyhogy egyik a Minerva előcsarnokba, másik magába a templomba, Minerva képéhez közel, jutott. E különös esemény úgy magyaráztatott, hogy Rómának sem fiatal ereje, sem határai nem fognak hanyatlani.<sup>1)</sup> Másik rendkívüli esemény az volt, hogy az alap ásásánál egy még vérző ember fejre bukkantak. A csoda értelmét kitudakolni követek mentek egy híres etrusk jóshoz; ez hiában igyekeztvén a sors határozatát kijátszani, kénytelen volt tudokra adni, hogy a hely, hol a fő találtatott, Italia feje leend.<sup>2)</sup> E kedvező jelektől bátorítva Tarquinius roppant költséget fordított a templomra, melyek oldalai körülbelül 200 lépés hosszúak voltak, úgyhogy valami 15 lábbal volt hosszabb, mint széles; a három i-ten számára, egy fedél alatt, három hajóra oszlott; a bejáratnál, a déli oldalon 3, oldalt 2 sor oszlop köríté.<sup>3)</sup> — Még más csoda is történt e templommal, Tarquinius vejent mestereknél megrendelt egy eszérp quadrigát, hogy a templom homlokzatának csuesára helyeztesse; de mielőtt elkészült volna a mű, ő száműzetett s midőn a mesterek kiégették az alakokat, ezek oly esodásan megnöttek, hogy úgy is alig tudták kivenni, hogy a kemenezét lerontották: miből az jósolatott, hogy nagy szerenese s hatalom jut osztályrészü azoknak, kik birtokukban tartják. Ezért a vejentek nem akarták kiadni a rómaiaknak, mondván, hogy az a Tarquinius tulajdona és nem azoké, kik száműzték. És ime, néhány nap mulva Vejiben szekérfuttatás tartatván, a győző már meg is koronáztatott, midőn lovai esodás erőtől vonatva elragadták a székeret s meg sem állottak a Capitolium közepéig, hol gazdájukat a földre vetették. A vejentek megütődve ezen eseményen a quadrigát haladék nélkül kiadták.<sup>4)</sup>

Egész Etruria oda adta mestereit a nagy mű kivitelére mely a reá fordított költséggel annál nagyobb szerű lehetett, hogy a munkára kényszerített nép nagyon silányul vagy éppen nem

<sup>1)</sup> Liv. I. 55. Divnys. 11. 69.

<sup>2)</sup> Liv. I. 55. Dionys. IV. 61.

<sup>3)</sup> Divnys. IV. 61.

<sup>4)</sup> Plutarchi Chaeronensis vitae parallelae, ed. Jacobus Reiske, Lipsiae 1774. Poplicola, 12.

díjaztatott.<sup>1)</sup> A hagyomány szerint a nép mégis örömet végzte e munkát, mert tetszett neki, hogy az isteneknek saját kezével emel templomot, de már alig viselhette azon terheket, melyek a cloaca maxima s a circusbun a nézőhelyek építése által reá neheztedtek.<sup>2)</sup>

Tarquinius uralkodása alatt az istenek különös kegye érte Rómát. Egy napon idegen nő lépett a király elé s kilencz darab jós könyvvel kínálta, de a király igen magasnak találván a kívánt árat elutasítá, mire a nő hármat közülök s azután megint hármat elégetett, a megmaradtakért az első árat követelven. A király megütődve e sajátságos eljárás felett, a jóslók tanácsára kifizette a kért összeget, a könyvek őrizetét két polgárra bizta a legtekintélyesebbek közül s még két szolgát adott melléjük. E könyvek aztán jó szolgálatokat tettek Róma városágos körülményei közt.<sup>3)</sup>

A zsarnok nyugalma azonban nem lehetett örökös: különféle előjelek gyászos véget jóslának neki. Midőn egyszer áldozatát mutatá be az isteneknek, kígyó csúszott elő, elragadta az áldozati húst s az egész udvari személyzetet nagy rémületbe ejtette.<sup>4)</sup> Majd álmotá, hogy két kos jött vele szembe, melyek közül a kövérebbet levágta, hogy áldozza meg, mire a soványabbik neki szaladt, a földre döntötte s ő hanyatt fekvé látta, hogy a nap megfordította pályáját s nyugatról keletre tért. A király felébredve a jósök azon intést adták neki: ügyeljen, nehogy az, ki olyan ostobának látszik, mint egy juh, böles elmét rejtsen magában s őt a tróntól megfoszsza; a napmegfordulása azonban jótékony változást jelentett a római népnek.<sup>5)</sup> Végre történt, hogy tavasszal saspár fészkelte egy, a királyi várhoz közel fekvő pálmára és midőn már fiaik voltak egy csapat héra széttépte előbb a fiakat s aztán a hazatérő öregeket is.<sup>6)</sup>

Ennyi baljóslattól megrémülve két idősb fiát Delphibe küldé, megkérdezendő a Pythiát. Az ifjak mellé adatott a királyi ház egyik rokona L. Junius Brutus, nem kísérel, hanem, hogy az ifjaknak legyen kin mulatniok. Tarquinius ugyanis kivégeztetvén Brutus atyját és bátyját javaikat confiscálta, az ifjú Brutus pedig, hogy kikerülje a vészt, a gyámságot személye s

<sup>1)</sup> Liv. I. 56, 57. . . . se (popularium animos) in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. — 59. cap: Brutus beszédében: Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos.

<sup>2)</sup> Liv. I. 56.

<sup>3)</sup> Dionys. IV. 62.

<sup>4)</sup> Liv. I. 56. Ovidius, Fast. II. Schweglernél I. 711. l.

<sup>5)</sup> Dr. A. Schwegler, Römische Geschichte, Tübingen, 1867. I. 775.

<sup>6)</sup> Dionys. IV. 63.

vagyona felett Tarquiniusnak engedvén, örültnek tette magát s mint ilyen az ifju hercegek multságára használtatott. A hercegek ezen alkalommal is jóízűt nevettek rajta, hogy míg ők gazdag ajándékokat nyújtottak be az istennek, Brutus egy somfaágot áldozott. Ámde ő a somfát már előbb kifurván szinarany-nyal töltötte meg. Kikérdezvén az ifjak a Pythiát atyjuk sorsa felől, saját jövődjüket is óhajtották tudni, mire azon választ nyerték, hogy azé fog lenni a római birodalom, ki közülök anyját először esókolja meg. Titus és Aruns megegyeztek, hogy egyszerre esókolják meg anyjukat, de Brutus mélyebben látván a jóslatba mindkettőjüket kijátszá, mert tetteve magát, mintha elesnék, megesókolá a földet, a közös anyát.<sup>1)</sup>

Tarquinius azonban sorsát ki nem kerülheté: végre ütött a boszú órája. A rutulok virágzó városa, Ardea ellen intézett támadást, mely nem sikerülvén, ostromzár alá fogta a várost. A csapatok hosszasan tétlenül heverték a falak alatt, a tisztok lakomákban üzték unalmukat. Egy ilyen multság alkalmával, mely Sextus Tarquiniusnál, a király legifjabb fiánál tartatott s melyen Collatinus Tarquinius Priscus unokaöcse<sup>2)</sup> is jelen volt a királyi ifjak vitára keltek nejeik erénye felett, de nem tudván megyezni, Collatinus azt ajánlotta, hogy vita helyett lépjenek meg nejeiket és kiki győződjék meg azok magaviseletéről. A hercegek lóra kapván szürkületkor Rómába érkeztek, hol nejeiket fényes társaságban, lakoma mellett találták; de nem így Collatinus nejét, az erényes Lucretiát, ki, midőn a hercegek késő éjjel Collatiába értek, még szolgálói közt font. A győzelem Collatinusé lett, de nagy áron vásárolva. Sextus örült szenvedélyre gyult a ritka szép és erényes nő iránt s néhány nap mulva, a férj tudta nélkül, Collatiába menvén magát rokona házában szállásolta be. Lucretia mint rokont előzőkenységgel fogadá, de Sextus midőn már a háznépet mély álomba merülve hitte, kivont karddal az urnó szobájába lopózkodott s a megrémülttől szenvedélye kielégítését követelte, különben azzal fenyegetődzött, hogy borzasztó gyalázatot készít számára: megfogja őt ölni, melléje az ágyba megfojtott rabszolgát helyez és elüreszteli, hogy házasságtörésen kapván gyilkolta meg őket. Lucretia megborzádva az iszonyu gyalázattól átengedé magát a nyomorult élvágyának. — Tarquinius távozott s Lucretia követői által hivatá atyját és férjét, megizenvén, hogy hiveikkel együtt jöjjenek, mert otthon borzasztó dolog történt. Atyja, Spurius Luc-

<sup>1)</sup> Liv. I. 56. — Dionys. IV. 69, csak hogy Dionysius szerint az ifjak egy kiütött ragály ellen tanácsot kért mentek Delpibe.

<sup>2)</sup> Dionys. IV. 64.



retius, P. Valeriussal jött, Collatinus L. Junius Brutussal,<sup>1)</sup> kik megérkezvén Lucretia szívrázó szavakban adja elő fájdalmát: . . . „mit remélhet még a nő, ha elveszté ártatlanságát? idegen férfiú nyomai vannak ágyadban, Collatinus! . . . egyébiránt csak a test van meggyalázva, lelkem tiszta! a halál tanúm leend! . . . De adjátok jobbotokat és esküdjete, hogy a házasságtörő nem marad büntetlenül. Sextus Tarquinius mint vendég jött s éjjel mint ellenség fegyvert ragadt, erőszakkal csikarta ki tőlem e rám nézve és, ha ti férfiak vagytok, rá nézve is végzetes gyönyört.“ A férfiak esküsznek és vigasztalni igyekeznek a szerencsétlent, de Lucretia e szavakkal: „ti látni fogjátok, mivel tartoztok neki; én feloldom magam a büntől, de nem az ítélet alól — Lucretia példájára egy szemérmetlen nő se hivatkozhassek!“ — rejtegetett törét szívébe döfi. A férj és atya könnyei egybe folynak.<sup>2)</sup>

Mig amazokat a gyász foglalta el Brutus kihuzta Lucretia kebeléből a vértől csepegő tört, maga elé tartá s szólott: „e vérre, mely a királyi erőszak előtt a legtisztább volt, esküszöm és ti istenek legyetek tanúm: Tarquinius Superbust bünnös nejevel, összes nemzetségével együtt tüzzel, vassal és a mivel csak tehetem, elűzöm és Rómában nem tűröm sem őt, sem más királyt.“ A környezők bámulva győződnek meg Brutus józan elméje felől s rendre esküsznek. Lucretia testét kiviszik a forumra, hol leirhatatlan a nép fokozódó dühe, Brutus nem akar időt veszteni s feltűzelt ifjak élén Rómába siet, hol az elkeseredés csak úgy nyilatkozik, mint Collatiában: az utcákon baljóslatú csoportulások támadnak: a forradalom kitör.<sup>3)</sup> Az előkelők a mozgalom rendezéséről s a teendőkről tanácskozni gyűltek össze; cselekvésben és tanácsban egyaránt Brutus tűnik ki: midőn társai a jövő kormányforma felett nem tudnak megegyezni, tanácsolja: mivel a királyság üdvös kormányforma volt Rómára nézve, hagyják meg, de mivel gyűlöletes a neve, csak ezt változtassák. De hogy veszélyessé ne nőhesse ki magát a hivatal, két emberre ruháztassék, kik ellensúlyozzák egymást s a jóban versenytársak legyenek, de mi fő dolog, csak egy évig lehessenek tisztokban.<sup>4)</sup>

A tanács elfogadtatott és Brutus, ki véletlenül tribunus celerum volt. tiszténél fogva gyűlésbe hívja a népet és ez előtt is kifejtvén Tarquinius bűneit, mint senatus consultumot eléter-

<sup>1)</sup> Dionys. IV. 66. szerint Lucretia Rómába megy s itt foly le az esemény.

<sup>2)</sup> Liv. I. 58.

<sup>3)</sup> Liv. I. 59. Dionys. IV. 67, 70.

<sup>4)</sup> Dionys. IV. 74.

jeszti a királyi család száműzetését, két consul választását, Sp. Lucretius interrexszó kinevezését. Mindezek elfogadtatván a Sp. Lucretius által összehítt gyűlésen J. Brutus és Tarquinius Collatinus meg is választottak consuloknak <sup>1)</sup>

Tarquinius híret vevén a történeteknek Rómába indult fiatal, ugyanekkor más úton Brutus az Ardea alatti sereghez sietett. Tarquinius a várost zárva találván, a seregtől pedig, mely Brutus mellett nyilatkozott mit sem várhatván, két fiával Caerebe menekült. Sextus Gabiiba vonult, de régi hűtlensége díjál megöletett. A hadsereg vezérei Ardeával 15 évi fegyverszünetet kötöttek s hazatértek <sup>2)</sup>

A dolgok új rendjében a királyi hatalom nem töröltetett el, csak az intézmény, amazt örökölték a consulok. De hogy e nagy hatalom ne fordulhasson az állam ellen, két személyre ruháztatott, kik egyenlő hatáskörrel birván mérsékelhették egymás túlkapásait, sőt egymást versenyre ösztönözhatték a haza hű szolgálatában. Fő korlátjuk pedig abban állott, hogy hivataluk igen szűk időre, egy évre szabattott. A királyi jelvények közül csak azok szállottak át a consulokra, melyek nem a korlátlan hatalom kifejezői valának. Így a kormány-páleza, arany korona, arannyal himzett bíbor köpeny mellőztetett, csak az elefánt-csont birói szék, biborszegélyű fejér öltöny és a vesszőnyalábok maradtak meg. <sup>3)</sup> Mivel pedig a licitorok megkészszerzése a királyi hatalomnak kisebbitése helyett növelése lett volna a köznép szemében, határozottatott, hogy csak egyik consulnak legyenek licitorai. És csakugyan az első évben csak Brutusnak voltak fascesei, minthogy társa lemondott róluk. <sup>4)</sup>

Hogy az istenekkel való közlekedés semmi akadályra se találjon rex sacrificulus (áldozó király) néven egy hivatalt állítottak fel, melylyel azon szertartási teendők voltak összekötve, melyeket azelőtt a király végzett. Viselője ment volt mindenmű katonai szolgálat alól s hogy épen ne legyen alkalma hatalmi szárnypróbálgatásokat tenni semmi más hivatalt nem vállalhatott. Első áldozó király Manius Papirius volt, egy békeszerető patricius <sup>5)</sup>

Servius Tullius törvényei visszaállítottának; megengedtetett, hogy a nép áldozatait végzendő a városban vagy a vidéken összegyűljön, hogy rendes népgyűléseket tartson s ezeken fontosabb kérdések felett tanácskozhassék, épen úgy, mint ré-

<sup>1)</sup> Liv. I. 59. — Dionys. IV. 75—84.

<sup>2)</sup> Liv. I. 60. Dionys. IV. 85.

<sup>3)</sup> Liv. II. 1. — Dionys. IV. 73, 74.

<sup>4)</sup> Liv. II. 1. Dionys. V. 2. egyik consul előtt a 12 bárd vitetett másik előtt 12 licitor vitte a nyálábokat bárd nélkül.

<sup>5)</sup> Liv. I. 2. — Dionys. V. I.

gen<sup>1)</sup> A patriciusokat pedig Brutus megeskette, hogy királyt nem térnek magok felett. A senatust, mely Tarquinius kegyetlenségei folytán megrikkult a lovagi rendből és pedig többnyire a plebeiusokközül 300-ra egészíté ki. Az új tagokat megkülönböztetésül a régiektől csak conscripti-nak nevezték.<sup>2)</sup>

A kivívott szabadságot oly féltékenyen őrizték a rómaiak, hogy gondoskodásukban tulságba mentek. Veszélyesnek látták, hogy egyik consul a Tarquiniusokkal rokon; nem tetszett nekik Collatinus neve. Brutus tehát enged a közhangulatnak, népgyűlést tart, itt emlékezetbe hozza a patriciusok esküjét és távozásra hívja fel hivataltársát. Ez megérti az átkot, mely nevéhez köttetett s a haza javáért Laviniumba számúzi magát. És ezzel száműzetik az összes Tarquinius nemzetség. Brutus pedig a centuriák gyűlésén társául választatja Publius Valerius.<sup>3)</sup>

Mint várni lehetett Tarquinius nem nyugodott meg sorsában. Előbb a latin városoktól remélt segílyt, de csalatkozván, hiveivel Tarquiniához, öszszülő városához folyamodott. Itt felkarolták a bujdosók ügyét, kik azonnal meg is kezdték fondorlataikat. Tarquinius követeket küldött a római senatushoz, kérve, hogy engedjék meg ügyét a népgyűlés előtt védelmeznie, vagy legalább adják ki javait. A senatus nem tudván véghatározatot hozni, az ügyet a népgyűlés elé terjeszti, mely egy szótöbbséggel a kiadást határozza el. De a javak kérelmezése csak ürügy volt egy veszélyes összeesküvés szervezésére: a követek azon ürügy alatt, hogy a javak eladásával s elszállításával foglalkoznak, hosszasan időznek a városban s ez alatt Tarquinius hiveivel, többnyire kicsapongó ifjakkal, kik a zsarnokság alatt kedvökre folytathatták üzelmeiket, elrendezték az összeesküvés teendőit, többek közt kötelező iratokat állítottak ki a résztvevőkkel. De épen ez lőn veszedelmük. Már csak a végkivitel vala hátra, midőn egy Vindex nevű szolga kihallgatván az összeesküvőket, feladta a consuloknak. Erre elfogattak, köztük volt Brutus két fia: Titus és Tiberius, továbbá a Vitelliusok: Marcus és Manius, Brutus nejének testvérei és az Aquilliusok: Lucius és Marcus, Collatinus nővéreinek fiai. A bűnösök kivétel nélkül halállal bünhödének. Brutus maga mondá ki fiaira az

<sup>1)</sup> Dionys. V. 2.

<sup>2)</sup> Liv. II. 1. — Dionys. V. 13. Plutarch. Popl. 11. 164 hiányzó helyet mond s betöltését Valeriusnak tulajdonítja.

<sup>3)</sup> Liv. II. 2. — Dionysius szerint (V. 9—12.) ki szeret reflectálni és combinalni, valóban gyanússá válik Collatinus, először, mert a senatusban indítványozta, hogy Tarquiniusnak adassanak ki javai, másodsor, hogy míg Brutus kivégezteté saját fiait, mint összeesküvőket, Collatinus nem engedte, hogy Brutus az ő unokatestvéreit, az Aquilliusokat hasonló bűnért, kivégeztesse. E két okból maga Brutus vádolja be társát. — Plutarchus is így: Popl. 4—7.

ítéletet s míg a nép a kivégzés láttára jajveszékelt a szörnyű szigor felett, az atya arcán egy vonás sem változott.

A senatus most már elkobozta a király birtokait, úgy az ingókat, mint a fekvőket a nép közt osztván ki, hogy ez még a reményt is veszítse, hogy a Tarquiniusokkal valaha kibéküljön. A Capitolium és Tiber közt Tarquinius jogtalanul bitorolt egy nagy szántóföldet, mely most Marsnak szenteltetett és ezóta Campus Martius-nak hívták. Meg lévén érve rajta a gabona, és római fogalmak szerint már mint istennek szenteltet nem lehetvén elhasználni, szalmástól a Tiberbe dobták. A gabona megakadván a csekély vízben s utóbb más hordalékoktól növekedve a szent sziget alapja lett. Vindex azon hallatlan jutalomban részesült, hogy polgári jogot kapott s a kincstárból megjutalmaztatott.<sup>1)</sup>

Tarquiniusnak nem sikerülvén a eselszövény, nyílt háborúhoz fogott. Az etruskok, főként Veji és Tarquiniit tekintélyes sereget adának rendelkezése alá. A két consul készülten fogadta a támadást, a gyalogságot Valerius, a lovasságot Brutus vezényelte. Mindkét részen a lovasság találkozik egymással először, Brutus csakhamar a lovasság ellenséges vezérével, Arunssal, Tarquinius fiával találván magát szemközt, a bösz vezérek ugyanazon pillanatban csapnak össze és egymás csapásai alatt ugyanazon pillanatban lehelik ki életüket. A római lovasság hátrálni kénytelen, de Valerius<sup>2)</sup> másfelől a gyalogságot nyomja vissza. A véres ütközetet csak az éj szakítja meg és mindkét félen képteleneknek hiszik magukat a további ütközetre. Ekkor megszólal az éjben az Arsia erdő védistenének dörgő hangja: „győztek a rómaiak, mert az etruskok egygyel többet vesztek”. Az etruskok erre rémülten bontanak tábor, Valerius pedig másnap eltemetvén a halottakat triumphálva Rómába megy. De a győzelmi ünnep után gyász borúl Rómára: a szabadság első bajnoka és első áldozata ravatalon fekszik. Valerius gyászbeszédet mond társa felett és a római matronák gyászt öltenek, hogy azt, mint az atyáért szokás, egy évig viseljék<sup>3)</sup>. A hálás utókor érekszobrot emelt a köztársaság alapítójának s a királyoknak a Capitoliumon levő szobrai közé állítá<sup>4)</sup>.

Alig halt meg Brutus, a szabadságot új veszély fenyegeté. Valerius késett új consult kinevezni, e helyett a Veliára, hova a királyok szoktak volt építkezni, kőházat épített, mely úgy

<sup>1)</sup> Liv. II. 3, 5. — Dionys. V. 3—13.

<sup>2)</sup> Titussal és Sextussal szemben; Dionys. V. 15.

<sup>3)</sup> Liv. II. 6. 7. — Dionys. V. 14—18.

<sup>4)</sup> Plutarch. Brutus, 1.

nézett ki, mint egy vár, és azon gyanút költötte fel, hogy építője királyságra törekszik. Alig értesült Valerius a róla keringő hírekről, gyűlésbe hívta a népet, mely előtt megjelenvén annak tanuságául, hogy a néphatalom a consuli felett áll leeresztette a lictorokkal a vesszőnyalábokat, majd érzékeny szavakban panaszkodott az ellene szőtt gyanú miatt, ígérte, hogy házát lerontatja. Igéretét aztán teljesítette is, házát a hegy aljába, hol később a Vica Pota temploma állott, építteté<sup>1)</sup>. Valerius azonban itt nem állapodott meg, hanem a nép javára oly üdvös törvényeket alkotott, hogy az „Poplicola“ névvel tisztelte meg. Egyik törvénye az volt, hogy ki egyeduraságra törekszik, száműzessék, javai koboztassanak el; ha valaki az ilyet megöli, büntetlen maradjon. Másik törvénye volt: halálos ítélet, pénzbürség vagy testi büntetés ellen minden polgár felelősséget a néphez, és még ez nem ítélt, az illető bíró nem hajthatja végre ítéletét<sup>2)</sup>. Utóbbi törvénnyel összeköttetésben állott azon, Valerius óta divatozó szokás, hogy a consulok csak a városon kívül hordatták maguk előtt a bárdokat, otthon pedig kivették a vesszőnyalábokból, mert ott nem volt korlátlan hatalmuk élet és halál felett<sup>3)</sup>.

Valerius azért nem nevezett ki consult, hogy annál biztonságban kivihesse a fennebbi törvényeket<sup>4)</sup>. Elérvén célját Sp. Lucretiust, Lucretia atyját nevezte ki társává, de ez rövid idő alatt meghalván Marcus Horatius lépett helyébe<sup>5)</sup>, kinek nevezetes cselekmény jutott osztályrészül. A capitoliumi Jupiter-templom még nem volt felszentelve. A felszentelés kiváló tisztességére mindkét consul vágyott. Sorsot húztak tehát s ez Horatiusnak kedvezett; de ebben nem nyugodtak meg Valerius hívei, hanem midőn az ünnepély megkezdett s Horatius már az ajtóra tévén kezét a felszentelő beszédet megkezdé, Valerius fitestvére, Marcus melléje lépve így szólt: „Horatius! fiad a táborban meghalt!“ Horatius vagy nem hitte, vagy elég ereje

<sup>1)</sup> Liv. II. 7. — Dionys. V. 19. — Cicero, de Rep. II. 31. — Plut. Popl. 10.

<sup>2)</sup> Liv. II. 8. (Latae leges) ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset. — Dionys. V. 19. (νόμους ἔθετο) ἵνα μὴ ἐν ᾧ διαρρήδην ἀπειπὼν ἀρχοῦντα μηδὲν εἶναι Πρωμαίων, ὅς ἂν μὴ παρὰ τοῦ δήμου λάβῃ τὴν ἀρχήν, θάνατον ἐπιθῆναι ζημίαν εἶναι τις παρὰ τὰντα ποιῆ, καὶ τὸν ἀποκτείναντα τούτων τινα ποίων ἀθῶν ἕτερον δὲ ἐν ᾧ γέγραπται, Ἐάν τις ἀρχῶν Πρωμαίων τινα ἀποκτείνῃ ἢ μαστιγοῦν ἢ ζημιῶν εἰς χρήματα θείῃ, ἐξείναι τῷ ἰδιώτῃ προκαλεῖσθαι τὴν ἀρχήν ἐπὶ τὴν τοῦ δήμου κρίσιν, πάσχειν δὲ ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ μηδὲν ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ἕως ἂν ὁ δῆμος ἐπὶ αὐτοῦ ψηφίσῃται. — Plut. Popl. 11.

<sup>3)</sup> Dionys. V. 19.

<sup>4)</sup> Plut. Popl. 11.

<sup>5)</sup> Dionys. V. 19. — Plut. Popl. 12. — Liv. II. 8 cap: némely írók nem említik Lucretius consulságát.

volt beszédét csak annyi időre félbeszakítani, hogy megrendelje a halott kivételét<sup>1)</sup>, azután beszédét folytatva felszentelte a temp. lotot<sup>2)</sup>.

Tarquinius most Clusium királyához Lar Porsennához folyamodott, hivatkozva etrusk származására s a veszélyre, mely minden királyt fenyeget, ha immár eltűrik, hogy azok elfizetése szokássá váljék<sup>3)</sup>. Porsena tehát büszkeségének s érdekének tartván, hogy Rómában etrusk származású király uralkodjék, még 508-ik év folyamában követeket küldött Rómába, kívánva, hogy adják vissza az elfűzöttnek trónját vagy legalább javait, de a követek az előzményekből kifolyólag nem kaphattak tagadó válasznál egyebet. Porsenna tehát hatalmas sereget vezetett Róma ellen. Seregéhez csatlakozott Tarquinius veje a tusculumi Octavius Mamilius, ki saját alattvalóin kívül magával vitte Cameria és Antemnae hadnépét s ezenkívül Latium többi részéből sok önkéntest. A senatus aggodalma rendkívüli volt, mert a belviszonyok is kétesek valának, sőt e részben nagyobb volt aggodalma, mint félelme az ellenségtől. Tartani lehetett ugyanis, hogy a nép a maga érdekével inkább összeegyeztethetőnek találván a királyságot mint a patriciusok uralmát, Porsennához csatlakozik. A senatus tehát népszerű intézkedésekkel járt a nép kegyében, többek közt gabnavásárlókat küldött a volskokhoz és Cumaeba; a sóárulást elvevén a magánosoktól, nagyon olcsó árban eszközölte a plebset felmentette mindennemű adó alól. E bölcs eljárás által sikerült aztán az alsó néposztályokat is megnyerni a respublica ügyének<sup>4)</sup>. — A vidéki nép marháival a consulok parancsára a közelfekvő hegyek közé vonult; a Janiculum megerősítésére, mely erőd egy a Tiberen túl fekvő hegyen lévén, a város felett uralkodott, kiváló gond fordított.

Az első ütközet csakugyan e pont körül történt. Porsenna nagyobb fáradság nélkül megvette az erődöt s egyenesen a városnak tartott, hogy rohammal foglalja el, de a Tiber balpartján egy darabig ellenállott a római sereg. A hadállásokat Dionisyus így írja le: Porsenna seregében a balszárnyat, melyet a római szökevények, a gabin fiatalság és a zsoldosok alkották, Tarquinius fiai, Titus és Sextus vezették; jobb felen Mamilius volt a rómaiaktól elszakadt latinokkal, a középben Porsenna. A Tarquiniusokkal szemben Sp. Lartius és Titus Herminius; Ma-

<sup>1)</sup> A ház, melyben halott volt, tisztátalannak s az istenek előtt kellemetlennek tartatott.

<sup>2)</sup> Liv. II. 8. — Plut. Popl. 14. — Dionys. V. 35. hol a felszentelés 507-re M. Horatius második consulsága alá tétetik.

<sup>3)</sup> Liv. II. 9.

<sup>4)</sup> Liv. II. 9. — Dionys. V. 22. 26.

miliussal M. Valerius Poplicola testvére és T. Lucretius, a múlt évi consul; Porsennával a jelen évi két consul állott<sup>1)</sup>). Porsenna túlnyomó hadaival csakhamar hátrálni kényszeríti a rómaiakat, előbb a balszárny, majd a jobb is futásnak ered és egyenesen a Tiberishídnak tart. Az ellenség már-már a futókkal együtt a városba ront, ha három férfi a hídfőnél fel nem tartja az ellent, míg a híd lerontatott. Horatius Cocles ugyanis látva a veszélyt megrendeli, hogy lassanak a híd lerontásához, ő addig harmadmagával, Sp. Lartiusst és T. Herminiussal feltartja az ellent. A három férfi orozslán bátorsággal küzd, a híd már-már le van rontva, midőn Horatius visszaküldi két társát s maga marad. Már egész halom harcost vágott le maga előtt, midőn végre hallatszott a rómaiak örömkialtása, hogy a híd leromboltatott: Horatius most a Tiberis istenéhez fohászkodva a habok közé ugrik s nyilzáró közt úszik a túlpartra. Ezzel a város a rohamtól meg lón mentve és a hősnak jutalmul annyi föld adatott, mennyit egy napon körülszánthatott, az éhség alatt pedig mindenki adott neki egy napra való s ezenkívül a comitiumon szobor emeltetett neki<sup>2)</sup>).

Porsenna támadása nem sikerülván, a kiéheztetést kísérette meg ostromzár alá fogván a várost. Célja roppant seregére támaszkodva, oly jól sikerül, hogy habár a consulok egyszermáskor kitérőt intéztek s az ellenségnek némi kárt is okoztak, a város mégis már-már véginségbe jutott. De mégis akadt egy férfiú, Cajus Mucius, ki „szégyennek tartván, hogy Róma, mely a királyok alatt minden népeken diadalt aratott, most, mikor szabad, idegen igába dőljön“, oly tette határozta el magát, mely Róma megmentője lón. Szándékát a senatussal közölvén, ruhája alatt rejtegetett tőrrel mint szökevény az ellen táborába hatolt, hogy Porsennát valamiképp gyilkolja meg; de nem ösmervén a királyt és kérdezősködni sem mervén, Porsenna helyett fényes ruhájú irnokát szúrta le. A bátor római a király elé hurczoltatván a bizonyos halálban is inkább félelmes, mint félénk volt: bevallá szándékát s rémületbe ejté a királyt, mondván, hogy „az egész római ifjuság összeesküdt ellene, ne a harcztól féljen, hanem azoktól, kik lakásán környezik“. A király kánpaddal fenyegeté, ha szavait nem magyarázza meg, mire a hős ifjú az áldozó oltáron lobogó tűz felé tartja kezét, mondván: „íme ily hitvány az előtt a test, ki nagy dicsőségre vágyik“. A király meggyőződve, hogy az ifjúval szemben mit sem tehet, bátorsága iránti tiszteletből szabadon bocsátja. De Mucius még ekkor is tévútra akarván vezetni, mintegy jóakaró figyelmeztetésül mondá: „Háromszázan, virága a római ifjuságnak, esküd-

<sup>1)</sup> Dionys. V. 22.

<sup>2)</sup> Liv. II. 9—10. — Dionys. V. 22—25. 35.

tünk össze ellened, a sors engem hívott először, annak idejében a többi is eljövend!<sup>1)</sup>

Alig bocsáttatott el Mucius, kinek ezután Scaevola mellékneve lőn, a megrémült Porsenna követői által önként békét ajánlott a rómaiaknak. Ez meg is köttetett oly feltétellel, hogy a rómaiak kiadják a Vejítől elvett területet, kezeseket állítanak, Porsenna pedig elviszi őrségét a Janiculumról.

A férfiak hős tettei vetélkedésre ösztönözték a nőket is. Midőn az etrusk sereg még a Tiberis közelében táborozott, Cloelia társnőit, kikkel együtt ő is a kezesek közt volt, szükésre bírta és átúszván a folyót, sikerült is megmenekülniök. Porsenna feldühödve e hűtlenségen a leány kiadását követelte, de utóbb mégis becsülni tudván a nő férfias bátorságát, ismét szabadon bocsátá, sőt megengedte, hogy a kezesek közül egy részt magával vihessen. Cloelia, mint hajadon leányhoz illett, a még fel nem nőttöket választá, mely tette a többi kezesből is dicsértett. — Porsenna még tovább is ment barátságos érzületében, gazdag táborát a rómaiaknak adta, kik az éhség miatt sokat szenvedtek. Hogy a nép ne ragadja el mohón e javakat, rendszeresen adták el nekik; innen maradt fenn e kifejezés: bona Porsennae régis vendere.

Hogy Porsenna még se menjen haza eredmény nélkül Aruns fiát táborának felével Aricia ellen küldötte, de e város, segítségére jövén Antium, Tusculum és a campaniai Cumae, szétverte sergét, úgyhogy csak kevesedmagával menekülhetett Rómába, hol igen szívesen fogadtatott, minek az lőn eredménye, hogy sokan az etruskok közül Rómában maradtak, hol nekik lakhelyül a város egy része jelöltetett ki, az u. n. Vicus Tuscus. É nagylelkű szolgálat jutalmául Porsenna most kiadta a septem pagitis<sup>2)</sup>. — Mucius a később u. n. Mucia prata-val ajándékoztatott meg; Cloelianak hallatlan tette szokatlan kitüntetésben részesült: a via sacra végén lovas szobrot állítottak neki<sup>3)</sup>. Tarquinius magára hagyatván, Tusculumba menekült.

Dionysius a Mucius kísérlete után történeteket így adja elő: Porsenna követői által békét ajánl a rómaiaknak, ha Tarquinius javait visszaadják, a Vejítől elvett septem pagit kiadják és kezeseket állítanak. A senatus Valerius indítványára elfogadta e feltételeket, de a nép a Tarquinius javaira vonatkozó kívánságot elvetette s kérte az etrusk királyt, hogy mindkét fél kihallgatása mellett vállaljon birói szerepet e kérdésben. E válasz

<sup>1)</sup> Liv. II. 11—12. — Dionys. V. 27—29.

<sup>2)</sup> Liv. II. 13—15. — Dionys. V. 36, hol a esatában Aruns is elesett.

<sup>3)</sup> Liv. II. 13. — Dionys. V. 35.



vívői egyszersmind magukkal vittek 20 ifjút kezesképen, ezek közt M. Horatius consul fiát és Valerius leányát, Cloeliát. Porsenna dicsérve a rómaiak békülékeny hajlamát, a bírói szerepet elvállalta, habár a Tarquiniusok nehezen nyugodtak bele. De midőn már a bíróság s a felek összeültek, hírül hozták, hogy Cloelia és társai, midőn a Tiberben fürödtek, az őrt kijátszván, megszöktek. Porsenna ekkor hevesen kifakadt a rómaiak hűtlensége ellen, a consuloknak alig sikerült meggyőzniök, hogy voltaképen ez csak a leányok műve és Valerius el is indult Rómába, hogy őket visszahozza. De mig Valerius odajárt, Tarquinius és veje nem bizva a bírói ítélet kedvező kimenetelében, elhatározták, hogy a visszatérő kezeseket kezükre kerítve, így csikarják ki követeléseiket. Tervük azonban nem sikerült, mert csak akkor üthettek Valerius kíséretére, midőn ez már közel volt az etrusk táborához, úgyhogy az etrusk király fia megláthatta a történeteket és szerencsésen kiszabadította a megtámadtakat. A Tarquiniusok ennyi hűtlenséget tanusítván mindenki iránt, kiutasítottak az etrusk táborból; Porsenna pedig dicsérve a leány bátorságát, férfihez illő jutalmat, egy hadi mént ajándékozott neki; majd megvendégelvén a rómaiakat baráti szövetséget kötött velük, visszaadá a kezeseket, sőt a hadi foglyokat is díjtalanul. Mindezek mellé még táborát is, mely oly erősen és gazdagon volt építve, mint egy város, a rómaiaknak hagyta <sup>1)</sup>).

Róma megmenekült ugyan az etruskok felől jött veszélytől, de nem sokáig pihenhetett, mert a szomszéd népek felhasználva kimerültségét, folyton megújuló támadást intéznek ellene. M. Valerius és Publius Postumius Tubertus consulsága alatt (501.) megkezdik a szabinok támadásaikat Sextus Tarquinius bujtogatása folytán és vezérlete alatt s csak negyedik évre töretnek meg. E hadakozásokkal csaknem egybeolvadnak a latinok kísérletei. Két latin város, Fidenae és Cameria már előbb harcoltak szövetségben a sabinokkal, de szintén leverettek, mire az 501-ik évben a latinok tartanak a Tarquiniusok működése folytán gyűlést s mint előbb a sabinok, ők is kimondják, hogy elszakadnak Rómától <sup>2)</sup>). Ennek következtében Fidenae volt az első, mely ismét elpártolt Rómától, de a latinok még nem lévén elkészülve, nem nyujthattak segílyt, miért a város C. Cloelius, a 498-ik év egyik consula által bevétetett.

<sup>1)</sup> Dionys. V. 31—34.

<sup>2)</sup> Dionys. V. 37—51.— Liv. II. 16. szól igen keveset a sabin háborúról 501-ik év alatt említi, hogy a latin háboru fenyegetődzött kitörni, de főleg a sabin háboru megújulásától féltek. Ez évben említi az első dictator-választást is. II. 18.

### Könyvismertetés.

A kamara haszna (lucrum camerae) története kapcsolatosan a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Irta Thallóczy Lajos. — Budapest, Weizmann testvérek bizománya. 1879. (Vége.)

Legelőbb azt kérjük: alkotott-e sz. magának határozot, — nem kérjük, hogy helyes vagy helytelen — képet arról, hogy mi módon eszközölte az akkori időben az uralkodó, a kinek egyedül és kirekesztőleg volt joga pénzt veretni, új pénznek forgalomba bocsátását? Például: Mikor Szt. István kezdte veretni a legelső magyar pénzt, mi módon hozta ez új pénzt forgalomba, és mily úton jutott a közönség a neki szükséges pénzmenyiség birtokába.

Másodszor azt kérjük: hogy ha az uralkodó szükségesnek látta a pénz megújítását, mi módon történt országszerte a kicserélés? Tökéletesen forgalmon kívül helyezték-e a régi pénzt, vagy megengedték-e, hogy az új pénz mellett a régi is forgalomban maradjon, csak tetemesen leszállított értékkel? Mit gondol sz., hogy oly lapos veretű vékony pénzek, a milyenek az akkori időbeli denárok, az akkori forgalmi viszonyok közt, kopás által, hány százalékát veszthették eredeti súlyoknak egy év alatt? És ha ez iránt némi megállapodásra jutott, kérdezze meg magától, mi lenne a következése annak, ha valamely kormány-nak eszibe jutna egy pénznem értékét alább szállítani, mint a mekkora fémbeli valóságos belértéke? Akadna-e az országban csak egyetlen egy bolond is, a ki ez alászállított pénzt világos kárával kiszolgáltassa, ha csak erőszakkal el nem veszik tőle? Ha pedig megengedi, hogy e leszállított pénznem forgalomban maradjon, képzelhetni-e, hogy két pénznem, a melynek belértéke közt alig van észrevehető különbség, a forgalomban tetemes értékkülönbség mellett együtt járhatson? Csupán egy esetben volna ez képzelhető, ha t. i. mind a két pénznem névértéke túlnyomólag képeleti, az az legalább is két annyi, mint a belértéke. De hát ilyenek voltak-e a régi magyar pénzek?

Harmadszor pedig azt kérjük: kik voltak azok a pénzváltók, és honnan vették az új pénzt? Ki állította elő ezt az új pénzt, és ki határozta meg az előállítás költsége fedezésére veendő ráadás mekkoraságát, és ki szedte e ráadást? Nemde a király állította elé az új pénzt a maga kamarájában, és az előállítás költségei természetesen a kamarát illetvén, királyi rendelet állapította meg azt a ráadást, a melyet megtérítése czimén szedtek. Ha az új pénz terjesztésével megbízott pénzváltó hivatalos személy volt, mint ilyennek volt valami javadalmazása szolgálattételeért és ő csak a királyi rendeletben megszabott ráadást szedhette, természetesen nem a maga számára, hanem

oly kötelezettséggel, hogy bészolgáltassa a kamarába, még pedig pontos számadás terhe alatt. Ha magánúzer volt, már ő maga fizette meg a ráadást a kamaránál, a hol ő is csak vagy régi pénzért vagy ily pénzen vásárolt ezüstért kaphatta az új pénzt, még pedig természetesen nem olcsóbban, mint akármely más magán ember. Hogy tehát üzlete kifizesse magát, kénytelen lesz vala a törvényesnél nagyobb ráadást szedni. Mi jogon tehetette volna ezt? Mily igazság lett volna a kormánytól, valakinek erre engedélyt adni vagy tán éppen kiváltságot? Avagy feltehetni-é, hogy az uralkodók nem tudták vagy nem akarták tudni, hogy a ki akár bitorolva, akár jogosan bir kizárólagos egyedárusságot oly czikkre nézve, a mely a mindennapi közszükség kielégítésére szolgál, egyszersmind köteles gondoskodni róla, hogy mindenki és mindenütt bizton és a törvényesen megszabott feltételek alatt hozzá juthasson az illető cikk szükséges mennyiségéhez? S ha igen, lehet-é feltenni, hogy az uralkodó, a ki, ha az eredeti indok mellett állunk meg, a pénzhamisításnak kívánván bevágni az útját, ha a visszaélésre térünk át, jövedelmet akarván szerezni a kamarának, kitiltotta a közkézen levő pénzt a forgalomból és újat bocsátott ki, annyira elhanyagolta a maga saját érdekét, hogy az új pénz terjesztését, illetőleg a régi beváltását kósza pénzváltókra bízta?

Hazai törvényeink kivált a birságok megszabásában számtalan bizonyosságot tesznek róla, hogy az egész Árpád-koron végig bizonyosan, valószínűen még a vegyes házakbeli királyaink alatt is Magyarországon — körülbelül úgy mint egyebütt is — kivált tetemes összegeket éppen úgy lehetett súly szerint mért fémrudakban, mint vert pénzben fizetni, sőt úgy látszik, hogy a nyers fémmel való fizetés volt a gyakoribb, a vert pénz csak az aprólékos forgalomnak szolgált, és noha. kivált eleintén, meg lehetős jó ezüstartól sőt az akkori felfogás szerint „ex argento purissimo“ készült, még is csak a váltó pénz szerepére volt szánva. Sehol se találunk tételeket, a melyek nagy összegeket számlált denárookban fejeznek ki, mindenütt pensa, marca, gyra a fizetendő mennyiség alapegysége; ezek pedig súly-, nem pénzegységek. Azt lehetne ez ellen felhozni, hogy hát külföldön se számláltak egyes pénzdarabokat, Németországon a: „Pfund Pfenninge“ vagy „Mark Pfenninge“, Franciaországban a „livre“, Angolhonban a „pound sterling“ még maig is divó kifejezések azt bizonyítják, hogy a súlymérték egységének a neve átment a pénzegységre, nem pedig azt, hogy nyers fémmel súly szerint is lehetett fizetni. Ám az ellenvető gondolja meg, hogy egyfelől a súlyegység csak azért válhatott pénzegységgé, mivel a pénzeket csakugyan eredetileg nem számlálták hanem valósággal mér-

legelték — a minék ismét megvult a maga oka — és csak nagy későre keletkezett az a képzeleti font, a mely tekintet nélkül a valódi súlyra 240 denárt tett; másfelől a német igen jól tudta megtenni a különbséget a „Mark Pfennige“ és a „Mark löthigen Silbers“ közt; nálunk csak „marca argenti vagy auri“ néha még a „purissimi“ jelzővel fordul elő, a mely kifejezés csak nem lehet azonos a későbbben Németországból bészivárgott „marcha denariorum“-mal. Ha úgy, az érték állandó mérője nem a súlyban és fémtartalomban minden untalan változó pénz, hanem a változatlanul megmaradó tiszta ezüst márka volt minden számolni tudó ember előtt. Ha a pénz rosszabbá és könnyebbé vált, kevesebbet ért, és a pénzrontásból remélt nyereségy csalókévvá vált.

Ha mindezt alaposan átgondoljuk, legottan két dolog fog tisztává válni előttünk: először az, hogy a cambium ezélya eredetileg nem volt és nem is lehetett nyereséget szerezni a kormánynak. Az államkormány, a mely a törvény értelmében egyedül bírta a pénzverés jogát, e jog folyamánaként két kötelességet vállalt. Egyfelől azt, hogy biztosítsa a közönséget az utánzott és értéktelen pénzek által őt érhető csalódás és kár ellen, és e célra találták fel a pénz formája időközönkénti megváltoztatását, a «nova moneta» forgalomba hozatalát; másfelől azt, hogy a forgalomnak mindig nyujtsa kielégítő mennyiségben a szükséges jó új pénzt, és erre a „cambium“ útján törekedett. Az új pénz előállításának költségét az új pénz értékére rá tett, vagy is helyesebben a forgalomból kitiltott régi pénz értékéből levont „monetagiüm“-nak kellett fedezni.

Másodszor világos hogy a „monetagiüm“-ot semmi esetre sem lehetett „lucrum“-nak tekinteni vagy nevezni. Nyereségy és költség megtérítése oly különböző két fogalom, hogy összetévesztése merő lehetetlenség. A pénzváltók, ha magánosok voltak, visszaélés útján huzhattak nyereségyt „lucrum“-ot a cambium-ból, de aztán az nem volt lucrum camerae, még abban az esetben sem, ha az illető üzerek a kormány közegeinek a cambium gyakorolhatása szabadalmáért fizettek is bizonyos taksát vagy, ha úgy tetszik, adót.

Tehát se a cambium maga, sem a vele üzött visszaélés nem adhatott lételt a „lucrum camerae“-nek. Honnan credhetett tehát?

Nem vagyunk a jelen pillanatban abban a helyzetben, hogy terjedelmes könyv- és levéltári adatokról rendelkezhegyünk. Csupán emlékezetünkre vagyunk utalva, de ez nem baj. A szakértő idézet nélkül is meg fogja tudni találni az illető hiteles adatokat. Nekünk úgy tetszik, hogy a lucrum camerae eredetének nyomát egészen egyebütt kell keresnünk.

A szebeni szászok 500 márka ezüstöt fizettek évenként a királynak azért, hogy Nagy-Szebenben fémbeváltóhivatalt és pénzverdét tarthattak. Ez 500 márkányi adót II. Endre 1224-beli diplomájában szabályozza, tehát kétségen kívül régibb, és alig ha nincs igazok azoknak, a kik keletkezését a szászok betelepítése idejéig viszik vissza. Már kétséget nem szenvedhet, hogy a szászok Szebenben nem verethettek más rendszerű pénzt, mint a milyent a királyi kamarák verettek az ország más helyein; ép úgy bizonyos, hogy az ezüst forgalmi értéke a fundus regius-on nem lehetett más, mint egyebütt az országban; azt se tehetjük fel, hogy a szebeni pénzverde többször ujtotta a pénzt cambium útján, mint a királyi kamarák: miféle nyereség lehetett tehát az, a melyet a szászok évenként 500 márka ezüsttel megváltottak? Éppen az, a melyet nyomozunk, a „lucrum camerae“.

És itt közeledünk a kérdés sarkpontjához, legelőbb is azt kérdezvén, hát mi is volt ez a „camera“?

Nem kell bizonyítnunk, hogy e szónak abban a korban nem lehetett az az általános jelentése, a melyet csak későbbben vett fel, és a mely szerint annyit jelentett mint „királyi kincstár“ (Allgemeine Hofkammer.) A királyi kamara (camera regia) meggyőződésem szerint nem volt egyéb, mint egy fémbeváltó hivatallal egybekötött pénzverőház egy kamaraispán (comes camerae) igazgatása alatt. Nem csak egy volt az országban, s ha eleintén kiválóan bányavárosok vagy bányakerületek főhelyei voltak is székhelyeik, más helyt is lehettek és vannak nyomok, hogy nem csak Körmöcz- és Nagy-Bányán, hanem Esztergomban, Kassán, Kolozsvárt stb. is voltak királyi kamarák, valamint Szebenben is volt egy — ugyan nem királyi — kamara.

E kamarának három különböző és elkülönített teendője volt, u. m. a) a fémbeváltás, b) a nyers fémből a nemes fém kiválasztása és kellő tisztítása, c) a kellő tisztaságban előállított nemes fém pénzzé feldolgozása.

A fémbeváltás eljárása abból állott, hogy a bányatulajdonos vagy valamely közbenjáró üzér a telérből nyert s meglehetősen kezdetleges módon olvasztás vagy kiegészítés útján nagyjában fémtömbbé alakított nyers bányaterményt bevitte a hivatalba; itt az e czélra beállított tisztát átvette, próbátűvel próbakövön meghatározta finomságát, az az tiszta nemes fémtartalmát, azután megmérlegelte és a finomságból és súlyból kiszámította, hogy a beadott nyers tömbben vagy tömbekben mennyia tiszta nemes fém, és hány darab pénz jár ki következőképpen érte. Ez adatokat elkönyvezte, egyszersmind a benyújtónak egy igazolványt adott át, a melyre ez adatok szintén rá voltak jegyezve, és avval elbocsátotta. Egy hirdetmény tudtára adta az

illetőknek, mikor vehetik ki a fémjükből készült pénzt; ekkor újból megjelentek a hivatalban, bemutatták igazolványaikat és kikapták a pénzeket.

A mikor a beváltott tömbök bizonyos mennyiségre felgyültek, beadták a választó műhelybe. Itt a fémválasztó mindenek előtt a kamaraispán jelen létében össze olvasztotta az egész mennyiséget, hogy a lehetőségig egyenletes vegyü tömeg váljék belőle. E tömegből próbát vettek, és annak alapján kiszámították, mennyi tiszta nemes fémet kell, hogy szolgáltatasson be belőle a választó mester.

Miután a választó mester beszolgáltatatta a tiszta fémet, a kamara ispán jelenlétében mérlegelt súly szerint átvette a pénzverőmester, özszeolvasztotta, rudakba öntötte, lemezzé nyújtotta, kidarabolta a pengéket és rá verette a bélyeget. Elkészülve munkájával úgy számolt be a kamaraispánnak, hogy ugyanavval a mérleggel, a melylyel a fémet átvette, visszamérte a pénzt, a melynek a pénzzé már nem alakítható apró hulladékkal együtt pontosan ki kellett adnia az átvett fémsúlyt.

Kérdezzük már most, melyikéből e három eljárásnak lehetett a kamarának nyeresége?

Világos, hogy főleg az elsőből, eshetőleg e másodikból, semmi esetre sem az utolsóból.

Tekintve a vegytan illetőleg tüzetesen a fémművelés (metallurgia) akkori állapotját, és azt a körülményt, hogy a nemes fémek a természetben nem fordulnak elő vegytanilag tiszta állapotban, arra kell különösen figyelni, hogy a fémválasztás eljárásai mind a mellett, hogy nagyon kezdetlegesek, mégis bonyolultak is voltak. A beavatottak nagy titokban tartották tudományukat, esküvel kötelezték a beavatandó egyéneket a titoktartásra, és minthogy az egész eljárás nem tudományos elvek rendszeres alkalmazásának, hanem véletlenül felfedezett tapasztalati tények hagyományos közlésének volt eredménye, a feendőők túlnyomó többségének valódi okát nem ismerték, hanem babonászerű aggodalmassággal hagyományos utasítások szerint dolgoztak. Egy-egy előre nem látott, szokatlan tünetny olykor oly zavarba hozta őket, úgy megakasztotta, hogy nem tudtak mihez fogni. Az avatatlan bányász vagy fémgyűjtő még annyit se tudott, és így lehet képzelni, hogy a beváltásra benyújtott fémtömbök milyenek lehettek a tömeg egyenletes vegyaránya tekintetében. A tűpróba már magában is csak hozzávetőleges; legyen már most a próbálandó darab olyan, hogy az egyik végin más próbát mutat, mint a másikan, a próbáló hivatalnok a maga felelősségét tartva szem előtt, a próbánál még ugy is kedvez vala a kamarának, ha nincs is éppen erre célzó utasítása: pedig ez is volt; — a benyújtó pedig nem tudta ellen-

örizni. A próba e bizonytalansága a kamara részére kizsákmányolva, már magában tetemes nyereséget adhatott. Csak egy példa: 100 márka nyers ezüst, a melynek próbája 9 és 10 közt áll, 9 próbásnak vétetik be, valósággal  $9\frac{1}{2}$  próbás, ad minden márkánál  $\frac{1}{2}$  lat, tehát 50 lat vagy több mint 3 márkányi nyereményt.

Más tekintetben is lehetett még nyereség a beváltásból. A ki aranyat hozott, annak kiszámították az értéket a benyújtott mennyiség tiszta aranytartalma szerint. Ám a nyers aranyban ezüst is volt, a melyet ki tudtak választani. Ez ezüstért nem kapott a benyújtó semmit, ez tisztán a kamara nyereményének maradt. Megfordítva, alig van ezüst, a melynek egy kis aranytartalma nincs. Nem tudták ugyan egészen kiválasztani, mert még ma is megvan a csekély aranytartalom a középkori ezüst pénzekben; de valamit még is csak kaptak belőle, és ezért sem adtak semmit a benyújtónak. Eredeti oka ez igazságtalanságnak lehetett, hogy előre nem tudták kiszámítani, mennyi és mekkora értékű e nemes fém odavegyülése; később szándékosan foglalták le, mint jó nyereményt.

Legfontosabb azonban a mi vizsgálódásunkra nézve a harmadik forrása a nyereménynek.

A pénzügyi törvény egyik legnevezetesebb alkatrésze az a rendelkezés, a mely az országban a pénzlábot határozza meg, megállapítván, hogy mekkora mennyisége a pénz előállítására választott nemes fémnek legyen a pénz alapegysége értékének képviselője és kifejezője. Rendesen úgy rendelkezik ez iránt a törvény, hogy megszabja, hány darab bizonyos értékű pénz készüljön a pénzverdében divatozó súlyegységnyi tiszta, hány az ötvezett nemes fémből, meghatározván egyszersmind ez ötvezés vegyarányát (liga.) Avval a kezdetleges eljárással, a melylyel a középkorban az ötvélyt előállították, a fémét lemezzé nyujtották, a lemezből a pengéket (Schrötling) kidarabolták és e darabok súlyát helyesítették (justiren), a pénzverő munkája nagyon bizonytalan sikerű volt. Bizonyítják ezt a fennmaradt pénzek oly széles határok közt ingadozó súlyai. Ám a kamara nem tehette ki magát annak a veszélynek, hogy egy nem sikerült vagy nem teljesen sikerült munka kárát hordozza. Mert ha ki volt mondván, hogy egy márka ötvezett ezüstről 360 denár készüljön, és a kész denárok átvételénél kiszült, hogy már 350 denár nyom egy márkát, vagy csak 370 denár adja ki e súlyt, igaz, hogy e denárokat nem adták ki, hanem újra összeolvasztották; ám ez is tetemes kár volt. Hogy ez ellen biztosítsák a kamarát, arra a gondolatra jöttek, hogy a benyújtónak ne adják ki azt az egész összeget, a mely a pénzverés költségének leütése után őt megillette volna, hanem valamivel kevesebbet, és ez a kevesebbet az igazi *lucrum camerae*.

A dolgot úgy kell képzelni. Az állam tudta pl. hogy egy márka tiszta ezüst fémértéke a fémkereskedésben 400 denár. Ám e fémértékhez hozzá járul bármely feldolgozott ezüstmél az alakítás díja (façon). úgy hogy csak is olvasztani való anyag (Bruchsilber) jár a fennebbi értékben. Pénzzé alakíttatván e márkát az állam a maga pénzverdei költségét (monetarium, Schlag-schatz) rá tette, és ezzel felemelé a márka értékét 420 denárra. Ez méltányos is, helyes is. Méltányos, mert illik, hogy a ki ez alakításnak hasznát veszi, fizesse is meg a költségét; helyes, mert megóvja a vert pénzt a beolvasztástól. Ez árfelemelés abban leli kifejezését, hogy az állam a márka tiszta ezüstmél 420 denárt veret, holott a forgalomban 400 denáron, még pedig éppen ilyen denáron, lehet egy márka tiszta ezüstöt (anyagot) venni. Mindazonáltal az állam annak, a ki neki egy márka tiszta ezüstöt hoz beváltás végett, nem csak nem ad 420 denárt érte, hanem még 400-at sem; ad pl. csak 380-at, az állam tehát nyer e márkán 40 denárt, ennek egy része kétségtelenül a költségek fedezésére fog kimenni, de mégis nyereménynek tekinti az egészet, és a kamara nyereményének nevezi.

De hát honnan merítjük e tudást?

Egyszerűen analogiából és visszafelé következtetésből. Az egész világ minden állama így tett; tehát a magyar állam is. Biztos adataink vannak róla, hogy a XVI százban így történt: tehát nagyon valószínű, hogy az előtt is. Nagyon erőssé teszi e valószínűséget, hogy a szebeniek 500 márkányi adója „urbura” néven is fordul elő, a mi pedig „bányaadót” jelent.

De nyilik itt ismét nagyon tágas tér sz. számára, a melyen igen hasznos munkát végezhet, ha adatokat gyűjt a levéltárakban.

Magyarország egyik legaranydusabb országa a világnak. Ebbeli gazdag voltát már legkorábbi őslakói is tudták, ki is zsákmányolták. Már a rómaiak bejövetele előtt is folyt Verespatakon és környékén az arany bányászat, a rómaiak is űzték, és kétségtelenül nem csak itt, hanem Asszonypatakán (Nagy Bányán) és a felső magyarhoni bányakerületben is folyt a nemes fém bányászása az Árpád házbeli királyok korában is. Az árpád-házi királyok azonban nem verettek arany pénzt, mind a mellett, hogy nem csak suly szerint adott aranynyal lehetett fizetni — hiszen még birság is volt törvényesen aranyban szabva —, hanem valódi arany pénz is járt az országban mint törvényes fizető eszköz. Eleintén csak a római solidus, a mely „byzantius” vagy „pensa” név alatt forgott, későbbben különösen a velencei arany (a zecchino). Tehát arany törvényes fizető eszköz volt, aranyat bányásztak az országban, és még se vertek arany pénzt. Mi lehetett ennek az oka?



Sok nyom arra látszik mutatni, hogy főoka az volt, hogy nem tudták az aranyat a nyers bányaterméből kiválasztani. E mesterséghez csak Byzanczban és Olaszthonban, főleg Velenczében értettek. A velencziek vásárolták meg a magyar aranybányák nyers terményét, haza szállították Velenczébe, és ott roppant nyereményt buztak aválasztásból, a melynek eljárását és módját szoros titokban tarották; az erdélyrészi bányászat és aranymosás terményét hihetőleg görög üzerek vásárolták össze és vitték Byzanczba. Tán az arany aránylag magas ára Magyarországon abban a korban is ebben leli magyarázatát.

De hát mi köze ehhez a *lucrum camerae*-nek? Csak az, hogy a *lucrum camerae* valódi lényegét, keletkezésének történelmét, létének alapjait, növekedésének okait és végre adóvá változását csak úgy lehet alaposan megérteni és értelmesen előadni, ha a kutatás és a figyelem folytonosan szemmel tartják a nemes fém bányászata, a fémmivelés és a pénzverés mindenmozzanatát.

Előadásunkból, azt hisszük, már anynyi világos, hogy a kamara nyereményének főtényezője nem a cambium, hanem a fémbeváltás; nem a *monetarium*, hanem inkább egy az urbura-val rokon adó, a melyet az állam a nemes fém termelésére vett. Ez adó beszédésére felhasználta azt az alkalmat, a mikor a termelő béhozta terményét a kamarához beváltás végett.

Itt már újból az a kérdés merül fel, hogy hát Magyarthonban szabad volt-e a nemes fémekkel való kereskedés?

Minden jel arra mutat, hogy igen is, szabad volt, semmi sem korlátolta. Szabad volt az aranyra nézve bizonyosan, mert miután az állam aranyból nem veretett pénzt, semmi érdeke sem volt az aranynyal való szabad kereskedést korlátozni. Nagyon valószínűen az ezüst is szabad kereskedés tárgya volt, a mi abban lel egy erős bizonytságot, hogy Robert Károly, ha jól emlékszünk, az 1342-ki rendeletével megtiltja; legalább nagyon hasonlít az ottani kifejezés újdun tilalomhoz.

Ha szabad volt a kereskedés, honnan vette a kir. kamara az ezüstet? Mert ha a szabad kereskedésben eladhatta valaki ezüstjét 300 denáron márkáját, mért vitte volna 280-ért a királyi kamarának? Pedig még a Robert Károly rendeletei még mind ilyen formán rendelkeznek.

A nyers ezüstöt tehát esinyán és aránylag csekély nyereményen lehetett csak beváltani. Az állampolgár legfőlebb úgy okosdott: ha oda adom az ezüstöt az ötvösnek, hogy alakítsa valami haszon- vagy gyönyörűségre való fermába, munkadíjt fizetek érte; mért ne fizetnék az államnak, ha pénzt, a mindennapi életben oly nélkülözhetetlen pénzt csinálja belőle? De számított; és ha az állam igen felcsigázta volna a munkadíjt, nem

adta volna az ezüstjét, hanem igyekezett volna más úton jutni pénzhez. Kényszeríteni kellett tehát a polgárt, hogy vigye ezüstjét a kamarához. Avval az egynehány bányászszal és gozárral könnyen elbántak. De a nagy közönségtől ezüstbeváltás útján nem lehetett nyereményt huzni, mert nem volt beváltani való ezüstje. Rá vetették a nyereményt a már forgalomban levő pénzre, és kezdődött a visszaélés a cambium mal, a melyet elébb már megteremtett volt a szükség.

Ám e visszaélés nem tarthatott sokáig. A pénz aránylag rövid idő mulva már oly apróvá és roszzá lett, hogy lehetetlen volt még tovább apasztani súlyát és nemes-fémtartamát; e mellett a külföldi kereskedés roppantul szenvedett a belföldi pénz hanyatlása miatt. Óriási agiók keletkeztek, és a reform elkerülhetlenné vált.

Írásbeli emlékek hiányában a fenmaradt pénzek mutatják a reform nyomát. Rendesen Robert Károlynak tulajdonítják a történések a pénzügy javítását, és neki kétségtelenül nagy érdemei is vannak; de a javulás már II Endre alatt kezdődött, és utódjai alatt a magyar pénz soha se szállott le többé anynyira, a menynyire Imre alatt meg volt romolva.

De ha a király jó pénzt volt kénytelen veretni, ha a pénzérték csak keveset különbözött a valódi fémértéktől, szükségképpen megszűnt a *lucrum camerae*. Ha pedig éppen azt igéri a király, hogy az egyszer kibocsátott pénzt többé nem vonja ki a forgalomból, tehát véglegesen megszünteti a cambiumot, a mint Robert Károly a fennidézett rendeletében teszi, honnan lesz a kamarának nyereménye?

Erősen úgy látszik, hogy itt valami *compromissum*nak a tükörképe előtt állunk. Az ország nagyon megúnta volt a *lucrum camerae* címével takargatott és mentegetett számos visszaélést a pénzügy kezelésében, mert az ország nagyon szenvedett miatta: követelte tehát megszüntetését, és éppen nagyon alkalomszerűnek látta a követeléssel éppen akkor állani elő, a mikor nem csak új király lépett trónra, hanem ez új király egyszersmind új dynasztiát is akart alapítani és a trónon biztosítani, még pedig aránylag elég nehéz körülmények közt. Ilyenkor a hatalmasak nagyon hajlandók sok mindent engedni. Ám másfelől a király is méltán követelte, hogy az ország gondoskodjék más jövedelmi forrásról a királyi kincstár számára, ha a *lucrum camerae*-től megfosztja, és ekkor az ország egy egyenes adót ajánlott fel, a melyet „*pro lucro camerae*“ az az a *lucrum camerae* helyett fizetni fog rovatál szerint. E *compromissum* Robert Károly alatt jött létre.

Ugy látszik, hogy Robert Károly hozott Olaszországból a caementumhoz (aranyválasztás, finomítás) értő mestereket, és megkezdte az arany pénz veretését. Az aranybeváltásnál újból nyílt egy forrása a *lucrum camerae*-nek, a mely aztán bebizonyíthatólag még a XVI száz közepe táján is még bőven jövedelmezett. Maga a *caementum* is nagy jövedelmet adott. De ez az új *lucrum camerae* nem vált soha egyenes adóvá.

Távol vagyunk tőle, hogy a mit eddig elmondtunk, kétségbe vonhatatlan igaz tényállásnak tekintsük. Csak irányt akarunk mutatni az alapos kutatásnak. Azok a vizsgálatok, a melyek alapján állunk, egészen más célból és más irányban történtek, és az elmondottak úgy szólván csak oldalhajtsái. Reméljük, hogy ha Th. ez irányban fogja folytatni további kutatásait, a mely szorgalmasnak ismerjük, kétségtelenül oly eredményekre fog jutni, a melyek majd nagyobb igénynyel fognak felléphetni.

Vannak azonban a műben oly botlások is, a melyeket most rögtön helyre lehet igazítani. Ilyen mindjárt az 5. lapon a pénz első keletkezésének téves jellemzése. Soha és sehol se bízta az állam a „pénz“ verését magánosokra, magának csupán az ellenőrzést tartva fenn. Ha úgy mint a római-német birodalomban egyes dynasztiák nyertek *ius monetae*-t, ez nem volt egyéb mint részletes és félig meddig kénytelen elismerése annak a felségjognak, a melyet az illető hűbéres úgy is már tényleg gyakorolt hűbéren birt birtokán. Városok mindig csak a király, az az, az ország állam nevében verettek pénzt. Az már azután a legvastagabb tévedés, a mit az ide vonatkozó jegyzet állít. A római köztársaságban a pénz neve volt: „*pecunia signata forma publica populi Romani*“; ez magára megezáfolja a jegyzet állítását. Az arany pénzt a köztársaság korában nem magánosok verették, hanem imperátorok a kezökbe letett „*imperium*“-ba foglalt felhatalmazás alapján. A felség-jog Rómában nem a császárok alatt jutott határozottan érvényre (6 lap. 1 jegyz); határozottan érvényben volt (a királyok koráról nem is beszélve) a köztársaság korában is, gyakorolta a *populus Romanus* nevében a *Senatus* és végrehajtó közegei; a császárok csak kivették a *Senatus* kezéből.

Merőben téves úton jár sz ott, a hol, a 14 lapon kezdve, az állam-jövedelmek értékének kiszámításához fog. A tudomány mai színvonalán már véglegesen elismert tény, hogy a pénzérték arányait különböző korokban gabna vagy más czikkek árai alapján egybe hasonlítani, merő képtelenség. Hiányzik az alapmértékül szolgáló egység. Ha ma a gabona átlagos ára (tekinteten kívül hagyva a mulandó hullámvázások okozta árváltozásokat) általában az ezüst árához képest 10 vagy 15 annyi, mint a meny-

nyi volt a XVI százban: ki meri azt állítani, hogy ennek oka egyedül az, hogy az ezüst értéke  $\frac{1}{10}$  vagy  $\frac{1}{15}$  részére szállott annak, a mi akkor volt; az az, hogy egy akkori ezüst márka értéke egyenlő volt avval az értékkel, a mely ma 10 vagy 15 éppen ilyen márka ezüstben lenné kifejezését? Ha maga a nemes fém nem bírja megtartani változatlanul a maga értékét, hogyan lehet azt állítani vagy vitatni, hogy egy bizonyos gabonamennyiség értéke örök időnkig változatlanul mindig ugyanaz marad?

Nem oly önkényes dolog a mérésben az alapul szolgáló mérték, a változatlanul egyenlő mekkoraságu egység megállapítása, mint a hogy némelyek gondolni látszanak. Hosszúság, szélesség, terület, súly, terime mérésére vannak állandó mekkoraságu mértékeink, egységeink. Érték mérésére még eddig nem sikerült ilyet megállapítani; a rendszeren használtak nélkülözök az egység alaptulajdonságát, a mekkoraságban való változhatatlanságot. Természetes következmény: hogy minden mérés és számítás, a mely változékony egységen alapszik, eredményeiben tele van tévedéssel és fonáksággal, és ettől senki tekintélye se mentheti meg.

A mű történelmi részéhez nem szólunk most. Sok és alapos tanulmányt kellene tennünk, hogy illetékes ítéletet mondassunk. Annyit azonban mondhatunk, hogy az oklevelekből vett latin idézetek értelmezésével nem értünk mindenütt egyet, mint ha némelyik egy kis erőszakkal volna a sz véleménye medrébe belé szorítva. De ebben határozottan nem merünk ítélni, még kevésbé elítélni. Tény csak annyi, hogy roppant sok sajtóhiba van a könyvben, a mi nem válik dicséretére a nyomdának és a correctornak.

---

**Ueber Gymnasialwesen, Pädagogik und Fachbildung.** Von Ottokar Lorenz, Vorsitzendem der k. k. wiss. Gymnasial-Prüfungscommission in Wien. — Wien 1879. 50 lap és függelék — ára 90 kr.

Lorenz a szakképzés barátja, ehhez képest a gymnasiumban is szaktanárokat ólajt. A középiskolai tanároknál nem a „paedagogiai“ ismeretek hiánya a baj, mint legtöbben állítják, hanem a túlterjeszkedés. Az a paedagogia, melyet könyvekből lehet meríteni igen keveset ér, a paedagogia által bitorolt, didaktika semmit. Csak az lehet jó didaktikus, ki tantárgyával tisztában van és az illető tudomány felett uralkodik. Hogy pedig ez elérhető szükséges, hogy a tanítók szakszerűleg képeztessenek és alkalmaztassanak.

Ezek Lorenz alapeszméi, melyeket 6 fejezetben tárgyal.

Elismeréssel adózik azon elveknek, melyekre az Ausztriában 30 év óta fennálló középtanodai rendszer van alapítva. Ma már megállapítottnak lehet tekinteni, hogy a gymnasium feladata: általános műveltséget nyújtani; hogy e műveltség nyelvészet-történelmi és mennyiségtan-természettudományi ismeretek egyesítéséből áll. Elméleti és tudományos szempontból ma már számbavehetőleg nem is támadják meg a gymnasiumi tanítást, de annál inkább népszerű, mondhatni, izgatási indokokból. Általános a panasz, az ifjuság túl van terhelve. Egyesek szempontjából lehet, de nem általánosságban, egészében tekintve az intézményt. Az egyes panaszok az adó miatt, de azért tagadhatják-e a honvédelem, az állambáztartás költségeinek szükségességét? Éppen így állunk a felsőbb oktatással, melynek célja az állami, társadalmi és tudományos feladatokra a legjobb erőket, a legjobb kiképzéssel szolgáltatni. A követeléseket és a célt nem lehet a szerint mérni, hogy sokan nem tudnak megfelelni, hanem a szerint, hogy megfelelnek-e elegenden? A tapasztalás a mellett bizonyít, hogy igen is, elegenden megfelelnek. A gymnasiumi tanulók száma 30 év óta aránytalanul emelkedik a népességi szaporodáshoz képest. Utóbbi 20 év alatt az osztrák tartományokban a népesedés 13 százalékkal emelkedett, míg a gymnasiumok látogatása 100 százalékkal. Látni való, hogy a szükségletnél többen látogatják a gymnasiumokat s a túlterheltség nem rémit. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha tekintjük, hogy a tanulók közül hányan érik el céljokat s tesznek sikerrel érettségi vizsgát. 1851-ben 32, a hatvanas évek óta 47—48 százalék. A szám lehető legkedvezőbb. Az ifjuság oly korban lép az iskolába, melyben távolról sincs fogalma a terhekről, melyeket magára vállal. De meg mi lenne, ha még több végeznék a gymnasiumot? Lenne egy sereg féltudós, agyafurt; szaporodnék a legveszedelmesebb proletariatus; a szellemi proletariatus. — Helytelenség volna tehát a gymnasiumi oktatás követelményeit leszállítani, a 30 év óta fennálló rendszert igazolja a szellemi eredmény s a nagy pártolás, melylyel a közönség részéről találkozunk. — De mindamellett, hogy jó az alap, az épületen mindig lehet s kell tökéletesíteni; tanterv, tananyag, egyes szakok céljai felett lehet vitatkozni.

És így Lorenz a nélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék csak azon általánosabb panasz tárgyalásába akar bocsátkozni, hogy a gymnasiumi tanári kar nem bír elég paedagogiai képzettséggel. Elismeri a vád komolyságát, de állítja, hogy a bajon nem segít az a tudomány, melyet a paedagogia alatt rendszeren értünk, hanem egyedül az, ha alkalom adatik a tanároknak, hogy a tudományokba mélyebben hatolhassanak. Szükséges ugyan, hogy a tanító a tanításnál a tananyag mellett bizonyos ethikai és pszichológiai elveket is szem előtt tartson, melyeket a paedagogia magyarázhat és megvilágíthat; és

szükséges, hogy minden tanító jó paedagogus is legyen; de ma mégis helytelen úton járnak el, midőn paedagogiai ösmereteket akarnak a fiatal tanárok fejébe verni. A paedagogia fogalmának kettős természetét félreértetik. Értének alatta először egy gyakorlati tanítási mesterséget, másodsor egy elméleti tudományt. Utóbbi a lélektan és erkölestanon alapúlva, ezek teljes ösmerete nélkül nem mivelhető sikeresen, miért megpróbálták ezt dogmatica megállapított szabályok betanításával pótolni. Nemcsak, hogy a paedagogiát nem lehet magában önállólag művelni, hanem az így szerzett dogmatikai ösmeretek sem használhatók valamely tudomány gyakorlati tanításánál. A paedagogia alkalmazását didaktika czímen tárgyalják, de a didaktikának a tudományos paedagogiával alig van valami köze. Mert meggyezhet két ember a paedagogia minden kérdésében és mégis homlok-egyenest ellenkezhetik arra nézve, hogy p. o. a földrajzot miként tanítsa. A midőn a paedagogia szárnyai alá veszi a didaktikát idegen területre lép, melyen csak rablás útján juthat uralomra. Régen voltak universalis tudósok, ma nem lehetnek, a tudományok mai szempontjából; miért birhatnának tehát csak a paedagogusok ama kiváltsággal, hogy minden tudományok jelen s jövő magaslatára hágva, minden irányban utat mutathassanak? Legjobb lesz, ha a lélegzések tanítási módjának megállapítását arra bizzuk, ki a természettani törvényeket legjobban tudja.—Eltéktve az egyes ember tehetségétől, alig lehet remélni, hogy az általános didaktika új módszereket találjon fel. Minden javítás a tanítás terén az illető tudomány új előhaladásától függ. A didaktika különösen szeret a történelem tanításáról beszélni, mint a melynek felfogásához csak műveltség kell, és mégis hány ily tárgyú könyvben nem található csak egy új gondolatot is.

Hogy magától a didaktika alig talál ki valamit, mutatja azon nagyszerű javítás a történelmi oktatás terén, mely a történelmi átlás által idéztetett elé. Volt-e erről a didaktikának a leghomályosabb fogalma is, mignem a történettudomány lehetővé tette az időt földrajzilag rögzíteni?

A történelem némely részéről az mondatik, hogy csak mellékesen, más pedig tüzetesen adasók elő. Így a római köztársaság tüzetesen, a császárság csak futólag; de hát ha majd a történettudomány tisztázza e kort, ki fogja mondhatni, hogy a serviusi alkotmány fontosabb reánk nézve, mint a császársági municipalis szerkezet? — Magának a tudománynak kell eldöntenie, hogy mikéant taníttassék.

A fennebbiekből érthető, hogy minden kísérlet, a tanárjelöltektől általános paedagogiai és didaktikai előképzettséget követelni, meg-hiusult. Bécsben több ezerre megy a jelöltek paedagogiai házi dolgozatai, melyek mondhatni mind kielégítőknak találtattak, és sokan mégis a paedagogiai ösmeretek hiányosságáról panaszkodnak. Helytelenség

úgy Németországon, mint Ausztriában pedagógiai vizsgálatokat tartani; a fiatal emberek csak idejüket vesztegetik, hogy egy kétes értékű tudományról számot adhassanak. Hogy jó pedagógusok lesznek, azt nem a vizsgálók, hanem csak az élet fogja kimutathatni

A fiatal emberre rá kényszerített pedagógiai gyakorlatok elfecsérik idejét s e veszteség kipótolhatatlan. Mennyivel jobb volna oda működni, hogy a fiatal ember minél teljesebben els játíthassa tudományát, mert valódi oktatásról csak akkor lehet szó, ha a tárgy felett teljesen uralkodunk. Helytelenség állítani, hogy az elemi oktatásra kevesebb ismeret szükségeltetik, mint a felsőre. Mi az elemi oktatás? Szükséges hozzá: mély belátás a szakma lényegébe; a mai kiterjedt ismeretek sok részletét szilárdan tagolt alakban összetartani; tudományos érzék a fődolgokra nézve; közönyösség a hagyományos, az elavult, az élettelen iránt. Mindezen tulajdonságokat csak az sajátíthatja el, ki mélyen tekintett szakmájába. Ha a tananyag mennyiségére nézve halfogalmakkal találkozunk, ez a szakképzettség hiányának tudandó be.

Szükséges azonban a szakképzettség érdekében és az ebbeli túlkapással szemben az ismeretek általánosítása. De ezt nem úgy értve, mint ez előtt 50 évvel. Akkor nem haboztak az u. n. humán tárgyakat mint egy egységet venni s követelni p. o. hogy a philologus, ha még fiatal is, otthon érezze magát a történelemben és földrajzban a modern és antik népek irodalmában, művészetében. Ma ezeket nem lehet kívánni, de igen is azon tudományokat, melyek szerves összefüggésben állanak az illető szakokkal. A philologust tanulmányai majd az összehasonlító nyelvészetre és fiziologiára, majd archaeológiára és jogtudományra utalják. Az alapos tanárnak tekintettel kell lennie ezen melléktudományokra és csakis ezeknek és főszakmájának kombinálása által juthat sikeres eredményre.

A IV. fejezetben a porosz és osztrák tanári vizsgák részleteztetnek. Poroszországban a vallástól és modern nyelvektől eltekintve 2 vizsgálati csoport van: nyelvészet-történelmi és mennyiségtan-természettudományi. A tudomány mai állása mellett ez anachronismus s ezt félig-meddig átlátja a szabályrendelet is, a mennyben megengedi, hogy a különböző szakokból a készütséghez képest különböző tanképesítési fokozat adassék. De maguk a vizsgálók átlátják, hogy lehetetlenség követeltetik s átviszik a jelölteket, ha egy szakból jól készültek, a többiből csak alig. De a képesítés megadatik s a tanárok alkalmazásánál aztán nem gondolnak arra, hogy az illető az egyetemi tanfolyamon alig foglalkozott azon tárggyal, melynek tanítására felhatalmaztatott. A földrajzhoz csátoltatik a történelmen kívül a classicus nyelvek, vallás és német tanítása, legalább a középosztályokban és így tovább.

Ausztriában nincs meg a tárgyak ily nagymérvű felhalmozása, habár itt is van javítani való. Miért kell a philologusnak az államrégiségek mellett az ókori történelemből külön vizsgát tenni, mikor az államrégiségekből vizsgálva, ebből is kimutathatja készülségét 1871—78-ban a vizsgára jelentkezteknek több mint  $\frac{1}{3}$  keresztül ment, de az át nem mentek legnagyobb része önként lépett vissza, tehát igen terhesek már így is a követelmények, a csoportokat káros volna szélesíteni. A kik a vizsgát szélesíteni akarják, inkább hassanak oda, hogy a jelöltek mélyebben hatolhassanak tudományukba. Ez ellen van pedig az is, hogy a jelöltek túlterhelhetnek írásbeli dolgozatokkal. 3—4 házi dolgozatot kell írniok. némelyek 100 íves dolgozatokkal állanak elő. Menyvi idővesztegetés! a tanuló elvonatik az alapos munkától sőt másfelől a helyett, hogy igyekeznék tudományának egészét magáévé tenni, korán irodalmi hiúságra tereltetik. Beáll az, hogy kezdik szakmájuk irodalmát nem ösmerni, a könyveket nem olvassák, hanem csak lapozzák. Megtörténik, hogy philologusok a legközönségesebb auctorokat nem ösmerek a vizsga alkalmával.

Az V. fejezetben statistikai számok mutatják ki, hogy Pragában, Grázban, Innsbruckban sokkal elnézőbbek a vizsgálandók iránt, mint Bécsben. Feltehető, hogy Bécsben közelebb állanak ahhoz, hogy mit kell egy tanárjelölttől kívánni, mint Innsbruckban. Kerülnek ki tehát nem eléggé képesített tanárok s e mellett Ausztria még sok nem vizsgázott, póttanárt alkalmaz. Mindez megmagyarázza a közép-tanodák hiányait s másfelől meggyőz, hogy a szakképzés sürgettessék. Németországban ez meg van nehezítve a szakok felhalmozása miatt, Ausztriában jobb rendszer mellett a végrehajtás hiányos. Meg kell szabadítani a vizsgát a sallangoktól, a feleslegestől. A fennebbieken kívül el kellene hagyni a philosophiát, mely az általános miveltségi tantárgyak közt szerepel. A philosophia nem száműzendő a gymnasiumból, de sőt valódi jogaiba helyezendő vissza. Önállólag, egészében szerepeljen a vizsga tárgyak közt, de ne sallangképpen. Ma már ez sem az, mi régen volt, ma szaktudomány s midőn általános miveltségi függelékül kérdezik a jelöltektől, az eredmény szegyenletes keves, az általános miveltségi vizsgák nem egyebek álproductióknál.

A tanárok alkalmazásánál a szakszerűség nem kevésbbé szem előtt tartandó: a tanárok ne halmoztassanak el elűtő tantárgyakkal és meg kell menteni őket a mindenféle paedagogiai szabályoktól s a nagyon lábrakapott bürokratismus békóitól. A tanár legyen önálló és alapos.